

b. kai kur tariamas kietai prieš redukuotą dvibalsį *-ai*: *r̥ai.kšt̥'e* 'raikštė' DRSK, RTN, *kr̥āũ.šis* 'kriaušius' KB, VRN, *kr̥āĩ.vas* 'kreivas' DRSK ir kt.;

c. junginyje **rj > *r̥j > r*: *braũ.nà* 'briauna' UŽV, KRŠ, KRTV, *kr̥āũ.š'is* (bendrines kalbos *kriaušis*) KRŠ, RDN, TL, EIG, *kr̥iũkt'ė* 'verkti' (bendrines kalbos *kriũkti*) TL, RDN, VARN, ŠV, RT, *r̥ā.uš'ės* 'riaušės' ŠV, GRDM ir kt. Prie jų prisiderina skoliniai *kr̥ũ.kas* (aukšt. *kriũkas*), *šr̥ũ.ps* (šiaurės žemaičių ir aukštaičių *š'r̥ũ.ps* | *š'r̥ũ.bas*), *kr̥āũ.č'us* 'kriaučius, siuvėjas', *kr̥ũk'is* 'kriukis, ramentas' KRŠ, KRTV, ŠAUK, *kr̥ũ.k'is* 't. p.' RDN, TRŠ, TL ir kt.

Yra žinomas visas **r̥jau*, **r̥ja*, **r̥jo*, **r̥ju*, **r̥jũ* kitimo *rau*, *ro*, *ru* plotas žemaičiuose, kur jokio *r* kietinimo prieš priešakinės eilės balsius nėra (plg. aut., *Lietuvių kalbos tarmių morfoneminiai reiškiniai*, Vilnius, 2001, 158–161).

Tokio reiškinio tyrinėjimo nebuvo numatyta LKA_{II} fonetikos tomo sudarytojų, buvo nenusistovėjęs tarmių faktų transponavimas, todėl daug neaiškumų buvo jau iškelta anksčiau, bet ir dabar painiojama. Pavyzdžiui, LKŽ_{XIX} 626 žodis *sukrokė* (tarm. *sũkruok'ĩ* KRŠ) taisomas *sukriokė* (R. Mikulskas, *Acta Linguistica Lithuanica* 48, 87), o *kr̥ũ.kas* KLVR priskiriamas prie *kriũko*¹, nors ten irgi kokio *r* kietinimo negali būti (nebent būtų kokia nepaprastybė).

Taigi **rj + a, a; u, u* problema dar tebesiejama su *r* kietinimu ir minkštinimu, nors čia yra senojo **ĩ* išskritimo ir vėliau pasireiškusios analogijos klausimas (kai būdavo apibendrinamas šnektose tik *rau*, *ro*; *ru*, *ru* ar *r̥au*, *r̥o*; *r̥u*, *r̥u*). Kiekvienu atveju reikia gilintis į tarmių struktūrą ir sistemą.

Vytautas Vitkauskas

Lietuvių kalbos institutas

P. Vileišio g. 5, 10308 Vilnius, Lietuva

Gauta 2004 04 07

AR GALI KĄ NORS REIKŠTI TUŠČIA VIETA?

Profesoriaus Vlado Žulio straipsnyje „Dėl tariamos nulinės jungties“ (*Acta Linguistica Lithuanica* 48, 177–184) polemizuojama su *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika* (Vilnius, 1994), kurioje tokie sakiniai kaip *Oras gražus* yra laikomi turį nulinę jungtį. Straipsnio autorius mano, kad nulinės jungties (ir apskritai nulinių formų) terminas yra ydingas. Tą nuomonę yra gerbtina. Norėčiau tik šį tą pasakyti apie argumentus, kuriais bandoma ją grįsti.

Pirmasis iš jų – Immanueliui Kantui priskiriamas teiginys: *Niekas neturi požymių*. Autorius dar priduria: *Niekui plaukai neauga*. Jeigu klasė yra tuščia, tai ji neturi nė vieno elemento, o tik elementai gali turėti požymius. Todėl logiškai prieštaringas esąs teiginys: *Nors jungties ir nėra* (niekas), bet ji turi *tiesioginės nuosakos esamojo laiko reikšmę* (požymis) (p. 178).

Priimdamas straipsnio autoriaus siūlomas žaidimo taisykles – rėmimąsi autoritetais palikti teologijai – neminėsiu nė vieno iš daugybės darbų, prirašytų apie nulines formas. Cituoti logikos teiginiai yra teisingi, bet jie visai neprieštarauja Gramatikoje pateikti nulio sampratai. Lingvistinis nulis – tai ne koks neegzistuojantis empirinis objektas ar elementas, tolygus *niekui*. Tuo terminu žymimas toks gramatinės paradigmos nario formalus rodiklis nebuvimas, kuris dėl santy-

¹ *krũko*, *kruko*, *kriũko* variantų Mikulsko patogumo dėlei vengta aiškinti, kaip ir *vāšas* (net neįmanomo *āšas*), *ō-nčas*, *ũnčas*, *v̆.ŗšos*, *l̆.ŗšas* kaitos (žr. R. Mikulskas, *Acta Linguistica Lithuanica* 46, 85).

kio su kitais paradigmos nariais yra reikšmingas, teikia tam tikrą funkciją. Čia kalbamoje Gramatikoje apie tai rašoma taip: „Jungties nebuvimas rodo tiesioginės nuosakos esamojo laiko reikšmę; tokia nulinė, t. y. savo nebuvimu gramatiškai reikšminga, jungtis yra tolygi veiksmazodžio *būti* es. l. formai, pgl.: *Oras gražus / Oras yra gražus*“ (p. 612). Taigi į nulinę formą žiūrima kaip į metodinį konceptą, kuris padeda nusakyti, kada tam tikro rodiklio nebuvimas turi apibrėžtą gramatinę funkciją. Panašiai ir rusų kalbos gramatikoje daiktavardis *stol* laikomas turįs nulinę galūnę, nes galūnės formalaus rodiklio nebuvimas čia rodo vyr. g. vienaskaitos vardininko reikšmę, kuri paaiškėja iš santykio su kitais linksniavimo paradigmos nariais. Tokiomis aplinkybėmis klausimas „Ar egzistuoja nulinė jungtis?“ apskritai neatrodo prasmingas, prasmingiau būtų klausti: „Ar nulinės jungties terminas naudingas gramatikos aprašui, ar jis padeda apibūdinti sintaksės vieneto funkciją pagal jo santykį su kitais vienetais?“

Kaip nulinės jungties samprata gali būti taikoma sakinio sandaros ir jos raidos aprašui, galima matyti jau iš straipsnyje aptariamo pavyzdžio *Mano brolis neigalus* (p. 180 – 181). Teigiama, jog tai yra belaikis sakiny, abstrahuotas nuo laiko ir vietos. Tas konkretus sakiny iš tikrųjų gali būti suprastas dvejopai: kaip belaikis vardažodinis sakiny ir kaip jungtį turinčių sakinių paradigmos *Brolis yra / buvo / būdavo / bus neigalus* narys, pavartotas esamojo laiko reikšme. Tad ne visi sakiniai be jungties yra vienodi. Skirtumas būtų dar ryškesnis, jei paimtume kad ir Jablonskio cituotą sakinį *Ažuolas kaitrus medis*. Esamojo laiko reikšmė čia atrodytų visai pritempta, o paradigma *Ažuolas buvo / būdavo / bus kaitrus medis* – dirbtinė. Tas sakiny savo sandara reprezentuoja seną indoeuropiečių vardažodinio, arba nominalinio, sakinio tipą, kaip ir sakiniai *Juoda duona ne badas*, *Genys margas*, *žmogaus gyvenimas dar margesnis* ir pan. Tokio tipo sakiniams nuo seniausių laikų buvo įprasta nusakyti bendrus daiktų ir reiškinių ryšius, vad. „amžinas tiesas“. Jie buvo vartojami dar tada, kai sakinių su jungtimi iš viso nebuvo, o *es-* ir **bhū-* šaknų veiksmazodžiai turėjo konkrečias (egzistencinę ir kt.) reikšmes. Tiems veiksmazodžiams virtus abstrakčiais laiko ir nuosakos rodikliais – jungtimis, esamojo laiko jungtį turintys sakiniai suartėjo su minėtais vardažodiniais ir daugelis pastarųjų buvo perprasminti (reanalizuoti) kaip sakiniai, kuriuose jungties nebuvimas (resp. nulinė jungtis) reiškia tiesioginės nuosakos esamąjį laiką. Panašūs procesai vyko ir kitose giminiškose kalbose, bet davė labai skirtingų padarinių. Pavyzdžiui, rusų kalboje sakinių su pasakyta esamojo laiko jungtimi nebeliko ir beveik visi vardažodiniai sakiniai virto sakiniams su nuline jungtimi. Antra vertus, vokiečių, anglų kalbose jungtis pasidarė būtina visais vad. sudėtinio vardažodinio tarinio atvejais. Lietuvių kalba čia yra išlaikiusi senesnę būklę, ir kai kurie sakiniai be pasakyto veiksmazodžio *yra* dar gali būti laikomi vardažodinių sakinių reliktais. Vis dėlto daugumas jų (ypač su būdvardžiais) bendrinėje kalboje jau funkcionuoja kaip sakinių su jungtimis paradigmos nariai, turintys tiesioginės nuosakos esamojo laiko reikšmę. Taigi kartais nepakanka pasakyti, kad sakinyje nėra jungties, nes tas nebuvimas gali būti ir sakinio tipo, ir gramatinės laiko reikšmės požymis. Žinoma, jeigu ateityje kalbos tyrinėtojai rastų geresnių metodinių priemonių tokiems sintaksinių vienetų paradigminiams santykiams apibūdinti, nulinės jungties, kaip ir nulinės formos, termino būtų galima atsisakyti.

Gaila, kad svarstant šį klausimą kalbamajame poleminiame straipsnyje visų pirma remiamasi ne lingvistiniais argumentais, o bendro pobūdžio teiginiais apie kalbą, neva moksliais ir visiems privalomais. Kategoriškai reikalaujama kalbos ženklą laikyti tik empiriniu objektu, o įprastinė dvipusio (bilateralinio) kalbos ženklo samprata skelbiama prasilenkianti su sveiku protu (p. 179). Tačiau atriboti kalbos ženklą nuo jo reikšmės nėra taip paprasta. Teigiama, kad kalbos ženklas *beržas* yra „empirinis, t. y. ištartas objektas“, kuris „nurodo kitą empirinį objektą – lapuotą medį

balta tošimi“ (p. 179). Kas sieja tuos empirinius objektus, ką jie turi bendra? Turbūt ne daugiau kaip tos Michelio Foucault katės, kurių viena – ką tik išpylusi pieną, o kita – nutapyta ant šilko. Ryšys tarp autoriaus minimų empirinių objektų įmanomas tik kalbėtojų / klausytojų sąmonėje, kurioje žodžio reikšmė – beržo vaizdinys ar sąvoka – ir yra kalbos ženkle signifikatas, jo „antroji pusė“.

Kritikuojamos nulinių formų sampratos ištakų ieškoma ir *Dabartinės lietuvių kalbos gramatikos* požiūryje į kalbos gramatinę sandarą kaip į prasmingų elementų tarpusavio santykių sistemą, egzistuojančią žmonių sąmonėje (p. 5). Tai esąs „substancinis psychologizmas“, „beviltiškai pasenusi ir jokiais argumentais nebeišgelbstima pažiūra“, kurią priėmus „senovės raštai yra iš principo neiššifruojami“ (p. 179). Tartum kas neigtų akustinių virpesių ar rašytinių tekstų (tarp jų ir gramatinių sistemų aprašų) empirinį pobūdį... Tačiau kur, jei ne žmonių sąmonėje, egzistuoja tokie dalykai kaip sakinių ir žodžių junginių sudarymo taisyklės, jų vienetų tarpusavio santykiai – tai, kas sudaro kalbos gramatinės sistemos pagrindą? Beje, vienoje vietoje užsiminta, kad „mūsų galvose yra ne kalbos sandara su savo ženklais, o mokėjimas ja operuoti“ (p. 179). Čia dar didesnė mįslė: kaip tos vargšės galvos sugeba operuoti tuo, ko jose nėra, kas yra kažkur „objektyvioje tikrovėje“. Dar neužmiršome smagios „atspindžio teorijos“, reikalavusios toje slaptoje vietelėje ieškoti kiekvieno kalbos reiškimo atitiktens – bet gal jau nebūtina visiems ją išpažinti?

Visiškai pritariu, kad „kalbą galima tirti ir neišsprendus ontologinio klausimo“ (p. 180). Galėčiau tik pridurti, kad nė viena bendrosios kalbotyros ar gnoseologijos doktrina neturi būti priimama kalbos tyrinėtojams kaip neva šiuolaikinė, pažangiausia ir moksliška.

Vytautas Ambrazas
Lietuvių kalbos institutas
P. Vileišio g. 5, 10308 Vilnius, Lietuva

Gauta 2004 05 20